

Tensta – ett hårdvaruperspektiv

Med hjälp av en analogi kan JERKER SÖDERLIND beskriva samhället Tensta, hur det fungerar och hur det eventuellt kan utvecklas. ”Frågor om etnicitet, språk och härkomst kan skjutas i bakgrunden och i stället kan platser betraktas ur ett hårdvaruperspektiv, med vidhängande operativsystem.”

1. Ordet "hårdvara" är en direktöversättning av engelskans "hardware" som betyder "järnvaror", sådant man köper i en järnhandel.
Källa: Wikipedia, den fria encyklopedin på nätet.

STÄDER OCH SAMHÄLLEN har vissa likheter med datorvärlden. En grov indelning kan göras mellan hårdvara och mjukvara.¹

Datorers hårdvara i form av processor, grafikkort, hårddisk, nätverksanslutningar och kablar motsvaras grovt sett av städers fysiska uttryck som hus, anläggningar, gatunät, mark, vatten- och avloppssystem – och en allt större mängd kablar!

Datorers mjukvara består av program som utför olika saker som kan sparas i form av dokument. Städers mjukvara kan sägas vara verksamheter och mänskliga handlingar. Också de skapar ett slags dokument: familjer, företag, produkter, tjänster.

Gemensamt för datorer och städer är att hårdvaran alltid sätter en övre gräns för vilka program eller aktiviteter som är möjliga att utföra. Den nya versionen av Photoshop liksom ett fullsortiments-Ica Maxi går inte att "köra" om hårdvaran sätter stopp. I båda fallen handlar det om "utrymme" och "anslutningar". Dels minnesutrymme/markutrymme, dels uppkoppling till internet/övergripande vägnät.

Någonstans mellan hårdvara och mjukvara befinner sig operativsystemet. Detta sammanlänkar hård- och mjukvaran och får därigenom datorn/staden att fungera eller krascha. Stadens operativsystem kan sägas bestå av dess juridiska/legala egenskaper som detaljplan, fastighetsindelning, ägandeförhållanden och villkor, planlagstiftning och de formella strukturer för beslutsfattande. Stadens systemadministratör kan sägas vara stadsbyggnads- och trafikkontor, byggnadsnämnd och fullmäktige – med vissa länkar till överordnade operatörer som länsstyrelse, vägverket, naturvårdsverket, boverket, regeringen, EU. De senare instanserna motsvarar de datorföretag som innehar licenser till operativsystem (Microsoft, Apple, Sun etc.) och som därmed kan sätta gränser för användarnas handlande. "Hackers" motsvaras i denna framställning av svartbyggare, husockupanter, folk som förmedlar illegala hyreskontrakt och i smyg gör kontor av bostäder.

Dagens diskussion kring miljonprogrammets lägenhetsförorter förs i hög grad utifrån ett mjukvaruperspektiv. Fokus ligger på de människor som begagnar sig av och befinner sig på dessa platser. I denna artikel prövas att anlägga ett hårdvaruperspektiv på miljonprogramsområdena kring Tensta med omgivning. Ett renodlat tekniskt, juridiskt och infrastrukturellt perspektiv ger inte hela sanningen om Tensta. Men kanske kan det bidra till en annan diskussion och en annan begreppsmässig karta, som kan ligga till grund för en mer rationell och mindre politiserad framtidsdiskussion.

Gängse beskrivningar av platser som Tensta använder sig av uttryck som "invandrantäta förorter", "utanförskapet bostadsområden", "socialt utsatta stadsdelar" och "etniskt segregerade livsmiljöer". En tillfällig besökare på planeten jorden skulle lätt kunna få intrycket att problemet med det som på tyska kallas "Plattenbau", på franska "banlieu" och engelska "slaburbs" är dess invånare. Eftersom utgången av de flesta diskussioner bestäms av problemformuleringen ("har du slutat att slå din fru?") ligger det nära till hands för en utomjording att efter att ha ögnat den svenska pressdebatten om förorten ställa den enkla frågan: "Kan ni inte se till att de som kallas invandrare flyttar? Och att det som som kallas "svenskar" flyttar in i områdena? Då skulle väl problemet vara löst?"

Antag till exempel att det enbart bodde ljushyllta, vävlönade svenskättlingar med ursvenskt klingande namn som "Andersson, Pettersson och Lundström" i dagens Tensta. Att till och med andelen "svenska boende" med avlägset vallonskt eller finskt påbrå låg på en lägre nivå än det svenska genomsnittet. Allt annat i den byggda strukturen skulle vara som idag (lägenhetsfördelning, serviceutbud, trafik, arkitektur, hyresnivåer). Skulle vi då ha ett "storstadsproblem" i Tensta?

Vad svaret skulle bli med dagens officiella hållning framgår av formuleringarna i regeringens storstadspolitik.² Denna sägs ha som mål att "...bryta den sociala, etniska och diskrimine-

rande segregationen i storstadsregionerna och att verka för jämlika och jämställda levnadsvillkor för storstädernas invånare". Målsättningen är nedbruten i åtta delmål. Dessa har i tabellen nedan tolkats utifrån tillhörighet till respektive politikområde. Det är egentligen bara punkt 6 som kan hänföras till frågor om

Delmål enligt storstadsdelegationen	Tolkning av egentligt politikområde
1. Höjd sysselsättningsgrad (i socialt utsatta områden)	Arbetsmarknads/näringslivspolitik
2. Minskat socialbidragsberoende	Social/arbetsmarknad/näringslivspolitik
3. Stärkt ställning för svenska språket	Utbildningspolitik
4. Elever ges förutsättningar nå målen i grundskola	Utbildningspolitik
5. Höjd utbildningsnivå bland den vuxna befolkningen	Utbildningspolitik
6. "Alla stadsdelar i storstäderna bör uppfattas som attraktiva och trygga av deras invånare och utgöra goda och hälsosamma livsmiljöer"	Bostads/stadspolitik
7. Förbättrat folkhälsoläge	Sjukvårds/idrottspolitik
8. Ökat demokratiskt deltagande och ökad delaktighet (i utsatta bostadsområden)	Integrationspolitiken

stadsutveckling, arkitektur, byggande och samhällsplanering. Samtidigt är detta det enda *subjektivt* formulerade målet och detta slags mål är svåra att operationellt bestämma.

På liknande sätt, det vill säga med fokus på mjukvaran, diskuteras dessa stadsdelar även i Sveriges riksdag. I riksdagens särskilda debatt var statsrådet Jens Orback (s) tydlig om situationen i vissa utpekade bostadsområden vad gäller de långsiktiga målen:³

"Storstadspolitiken var en riktad satsning med tusen projekt runt om i vårt land. Det handlade om språkförskolor, språkutveckling i våra grundskolor, boenderåd, lokala trygghetsinsatser och brottsföre-

2. Regeringskansliet (2001); En skrift om regeringens storstadspolitik. Citat hämtade ur "Välkommen till bostadsmarknaden; En lägesrapport om integration" Boverket, september 2005, Lina Martinsson, Cecilia Svedin.

3. Ur riksdagens snabbprotokoll den 14 oktober 2005, särskild debatt om situationen i vissa utsatta bostadsområden.

byggande råd samt arbets- och utvecklingscentrum. Det är inte genom att svartmåla som vi bryter segregationen. Det är inte genom att kalla människors bostadsområden för ghetton som vi bryter segregationen. Då skapar vi bara ett vi och de.”

Detta kan vara en god utgångspunkt för fortsatt diskussion att lämna frågan om ”vi och de” åt sidan. Frågor om etnicitet, språk och härkomst kan skjutas i bakgrunden och i stället kan platser betraktas ur ett hårdvaruperspektiv, med vidhängande operativsystem. Lägg därtill de geografiska förutsättningar och anslutningar vilka förenklat kan liknas vid datorvärldens gränssnitt som bildskärm, tangentbord, högtalare, webbkamera, och bredband. En enkel jämförelse kan göras mellan stadsdelarna Tensta och Östermalm i Stockholm. Först ”hårdvara” (byggd verklighet) därefter ”operativsystem” (juridiska förutsättningar och ekonomiska egenskaper) och slutligen den restpost som vi i brist på annat kan kalla ”gränssnitt”. *Se tabellen på motstående sida.*

Denna uppräknig berör inte alls befolkningens härkomst eller fördelningen mellan boende, arbetande och tillfälliga besökare. Inte heller de boendes sysselsättningsgrad, socialbidragsutbetalningar, det svenska språkets ställning eller hälsoläget berörs. Den viktigaste skillnaden mellan Tensta och Östermalm är stadsdelarnas geografiska läge, vilken beskrivs under rubriken gränssnitt i tabellen.

Det vore intressant att testa betydelsen av olika kombinationer av hårdvara och operativsystem genom att låta Tensta och Östermalm byta plats. Om det vore möjligt, annat än som ett tankeexperiment, skulle vi få en laboratorieliknande situation, eller ekonomernas ”allt annat lika”. Ett stort antal frågor skulle kunna besvaras. Både de spektakulära om hårdvaran: vilken skulle effekten vara om Tenstas och Östermalms bebyggelsestruktur eller externa och interna gatunät bytte plats?, och de mer realistiska om operativsystemen: vad skulle förändras om

detaljplanebestämmelser och förvaltningsstrukturer i de två stadsdelarna bytte plats?

Ett än mer utmanande tankeexperiment skulle vara att förändra stadsdelarnas gränssnitt. Östermalm skulle omges av sammanhängande naturstråk och motorleder, utan egentlig kontakt med resten av Stockholms city. Vad effekten av ett ”Östermalm som självständig bebyggelseö utan genomfartstrafik” skulle bli går det bara att spekulera om. På liknande sätt skulle ett Tensta omgivet av tät stadsbebyggelse och kanske några genomplanerade parker utvecklas på annat sätt än idag. Ett ”Tensta som centralpunkt i en funktionsblandad stadsväv” skulle självklart bli något helt annat än dagens, särskilt om operativsystemet anpassades för att harmoniera med den nya situationen.

Med utgångspunkt i dessa hypotetiska resonemang går det att mer realistiskt diskutera förändringar i miljonprogrammets Tensta avseende planlagstiftning, ägar- och förvaltningsformer och trafikstruktur.⁴

4. KTH Samhällsbyggnad har under 2005 påbörjat arbete med ett forskningsprogram med titeln *Förvaltningsformer, trafikstruktur och planlagstiftning i efterkrigstidens storskaliga bostadsområden. De institutionella ramarna – förutsättningar – för dessa områden avses undersökas.*

Tensta – Östermalm, skilda förutsättningsvärldar. Jämför ägandestorlek, trafikstruktur och vad som är tillåtet/förbjudet.

Hårdvara	Tensta	Östermalm
Internt gatunät	Differentierat gatunät med huvud och sekundärgator, återvändsgator, låg genomströmning	Integrerat gatunät av rutnätstyp med hög grad av genomsilning, mindre gator avstängda för genomfart
Externt gatunät	Tydligt skilt från övergripande gatunät, genomfartstrafik i praktiken omöjlig	Tydligt integrerat i omgivande stadsdelars gatunät, hög grad av genomfartstrafik
Byggd struktur i relation till omgivande stadsdelar	Tydligt urskiljbara gränser, markerade med motorled, mindre gator och naturstråk	Ej markerade gränser, kontinuerlig stadsmassa
Täthet	Medelhög exploatering	Mycket hög exploatering
Bebyggelsestruktur	Lätt urskiljbara grupper av bebyggelse ordnade i mindre områden	Lätt urskiljbara enskilda fastigheter samlade i en kontinuerlig kvartersstruktur
Bebyggelsens ålder	I huvudsak 40 år, uppförd samtidigt, vissa yngre kompletteringar, ett fåtal om/till-byggnader	Drygt 100 år, med kontinuerliga kompletteringar och om/till-byggnader över tiden
Park- och naturmark	Högt inslag av informella och utspridda friytor mellan bebyggelse och gatunät	Ett fåtal strikt ordnade öppna naturytor, park och kyrkogård
Torg och öppna hårdgjorda ytor	Öppen struktur med gott om öppna ytor; torg vid centrum, gångstråk	Sluten struktur med mindre och större torgrum, trottoarer, gågator
Lokaler lämpliga för större arbetsplatser, kontor, tillverkning	Få	Många
Lokaler lämpliga för handel, service, restaurang, annan försäljning	Ett fåtal lokaler samlade i en särskild centrumanläggning, vissa informella lokaler i parkeringsgarage	Ett stort antal lokaler utspridda i bebyggelsens bottenvåningar, saluhall och galleria
Arkitektur	Enhetlig produktionsinriktad modernism	Starkt varierad klassicism med inslag av modernism
Parkering, i förhållande till biltäthet	Gott om parkeringsplatser; främst markparkering, parkeringshus vid centrum, parkeringsområden	Ont om parkeringsplatser, garage under byggnader, kantstensparkering
Kollektivtrafikanläggningar	Tunnelbana, ett fåtal busslinjer	Tunnelbana, många busslinjer
Operativsystem		
Fastighetsindelning	Ett fåtal större fastigheter	Ett stort antal mindre fastigheter
Förvaltningsstruktur	15–20 större aktörer förvaltar större bebyggelsegrupper, samlad förvaltning av centrumanläggning	Ett stort antal mindre och några större fastighetsägare, samlad förvaltning av galleria, saluhall
Upplåtelseformer för bostäder	Områdesvis blandning av hyres- och bostadsrätt	Fastighetsvis blandning av hyres- och bostadsrätt
Detaljplanebestämmelser för stadsdelen som helhet	Tydlig uppdelning i olika områden för olika ändamål och användning, särskilda områden för handel och service, skola/förskola	Diffus eller ingen uppdelning i olika områden, användningen förändras över tiden, särskilda områden för kyrka, saluhall, större park
Detaljplanebestämmelser för enskilda hus/fastigheter	I huvudsak ett användningsområde per fastighet/byggnad. övervägande bostadsändamål	I huvudsak blandad användning, även inom enskilda fastigheter
Gränssnitt		
Omgivande stadsdelar och markområden	De relativt renodlade stadsdelarna Rinkeby, Spånga, Rissne, Akalla, Husby och Kista, med högt inslag av bostäder (förutom Kistas arbetsplatser), nära det öppna naturområdet Järvafältet	De blandade stadsdelarna Norrmalm, City, Gärdet, Djurgården, med högt inslag av arbetsplatser; affärer och service, nära det öppna vattenområdet Saltsjön (Östersjön)
Geografiskt läge i förhållande till befolkningstäthet och bebyggelse	Relativt långt från Stockholms mest befolkade och tätbebyggda delar	Mitt i Stockholms mest befolkade och tätbebyggda delar
Anslutande trafiksystem	Nära motorväg E 18 och E 4 norrut från Stockholm, tunnelbanans blåa linje, pendel- och fjärrtåg passerar en bit bort	Nära infartsvägen Sveavägen till Stockholms City, flera anslutande tunnelbanelinjer; nära pendel- och fjärrtågsstationen vid Sthlm central
Anslutande naturstråk	Järvafältets gröna kil mot Järfälla och Brunnsviken	Nationalstadsparken och Djurgården

Planlagstiftning

Den minst kostsamma aspekten att förändra av dessa tre är självklart nu gällande detaljplaner. Den legala spelplanen kan förändras för att underlätta investeringar, byggande, etablering av nya funktioner och verksamheter. Dagens detaljplaneinstrument, som i hög grad kan betraktas som ett arv från efterkrigstidens byggande, lämpar sig väl för en samlad form av nyexploatering där resultatet kan fastställas i detalj i förväg. Det lämpar sig sämre för en successiv förändring i befintlig miljö där exploateringstrycket är relativt svagt.

Etablering av mindre affärer i många bostadsområden av Tenstas karaktär möter till exempel ett flertal juridiska hinder. Gällande detaljplaner tillåter i huvudsak enbart byggnader för bostadsändamål. Förortsområdenas struktur, ofta med överstora parkeringsytor och lågt nyttjade grönytor, kan samtidigt ses som en potential för förnyelse med nya bostäder, arbetsplatser och service.

Frågan är om en mindre detaljerad reglering av markens bebyggelseändamål skulle öka incitament och möjligheter till komplettering. Det handlar självklart inte om en total avsaknad av regleringar, utan snarare andra förutsättningar för förändrad användning av befintliga byggnader, ombyggnad av befintliga byggnader och uppförande av nya byggnader eller tillbyggnader. De försök med inre ombyggnad av Tenstas bostadsbestånd (se Erik Stenbergs artikel i denna skrift) skulle kunna utvecklas vidare med stöd av en mer tillåtande juridik.

Förvaltningsformer

Gemensamt för de flesta av miljonprogrammets lägenhetsområden är ett centraliserat ägande. Även omvandling av allmännyttans hyresrätter till bostadsrätter eller försäljning till en privat hyresvärd sker ofta i stor skala där hela områden byter förvaltningsform. Skillnaden är stor mot äldre stadsbebyggelse där förvaltningsformer blandas kvartersvis och fastighetsvis.

En hypotes är att ett förstärkt "operativsystem" genom ökat inslag av lokalt, småskaligt och privat ägande av bostäder skulle kunna få flera positiva effekter. För det för det första kan en ökad sammanhållning och samverkan inom ett kvarter, där underhåll och kostnader inte längre fördelas på hela hyreskollektivet leda till en lägre grad av vandalisering och ökat ansvarstagande när kostnader för underhåll synliggörs. Därigenom skapas incitament till gradvisa förbättringar och reparationer. För det andra ges möjlighet till lokal och småskalig kapitalbildning, när bostaden kan användas som säkerhet för lån för exempelvis investeringar i företagande. För det tredje kan, möjligen på sikt, incitament till ny exploatering på mark intill befintliga fastigheter växa fram, när intäkter från kompletteringsbebyggelse tillfaller den lokala ägargruppen. Detta till skillnad mot dagsläget, där förtätningar ofta motarbetas av de boende eftersom dessa inte har något ekonomiskt intresse av att "utsikten mot en gräsmatta skymms av nya hus".

Workshop för Vägverket om Järvafältet. Kan den fysiska stadsplanen uppgaderas?

Trafikstruktur

Den kanske mest grundläggande delen av stadens hårdvara – trafikstrukturen – bör också omprövas. Under senare år har gängse synsätt och metoder på trafikplanering ifrågasatts på bred front.⁵

Under 2005 genomfördes en workshop där gatunätet i bostadsområdena kring Järvafältet stod i fokus. Temat var ”trafiksnål tillväxt” och syftet att testa om förändringar av gatunätets

dragning, dimension, struktur och utformning kunde ge bättre förutsättningar för byggande av bostäder, kontor, handel och andra lokaler liksom att åstadkomma en mer åtkomlig, trygg och attraktiv grönstruktur.⁶

Den plan som här presenteras över Tensta med omgivningar har inspirerats av denna workshop och planen konkretiserar den diskussion om nya regionala stadskärnor i Storstockholm som initierats av Regionplane- och trafikkontoret.⁷ Nya kärnor i

Trafiksituation idag och planerat vid infart till Tensta. Ökar integrationen?

Stora bilden: Modellklossar/snöre = nya datachips/nätverkskablar ger ökad kapacitet för nya programvaror kring Järvafältet.

5. Två svenska exempel är skrifterna *Stadsplanera* – i stället för att trafikplanera och bebyggelseplanera (Boverket 2002) och *Trast – Trafik för en Attraktiv Stad* (Vägverket, Boverket, Banverket, Svenska Kommunförbundet, 2004).

6. Workshopen genomfördes av KTH Samhällsbyggnad i samarbete med Inregia och på uppdrag av Vägverket region öst.

7. Arbetet med planen ingår som en del i EU-projektet Qcity – Quiet City – och fokuserar på hur förändringar av trafik- och bebyggelsestruktur kan påverka buller- och trafikshastigheter i det valda området. Projektet är ett samarbete mellan KTH:s skola för samhällsbyggnad (Bosse Bergman, Jerker Söderlind) och Arkitektskolan (Erik Stenberg). Det kalas *Sthlm now* – Stockholm North West.